

ДЕФІНІЦІЯ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ» В НАУКОВОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

УДК 159,955:37

DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-37-48

Починкова Марія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна

pochinkovam@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1383-7470>

СЬОГОДНІ формування критичного мислення є вимогою часу, оскільки вміння критично мислити входить до ключових навичок, які були визначені на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2016 р. і будуть «необхідними для процвітання в Четвертій промисловій революції у 2020 р.» («The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution») (The 10 skills). Причому позиція цієї навички змінилась з четвертого місця у 2015 р. на друге – у 2020 р., саме тому формування критичного мислення є одним з першочергових завдань усіх ланок освіти, зокрема й закладів вищої освіти (ЗВО). На наш погляд, перш ніж починати роботу з формування критичного мислення, необхідним є визначення самої дефініції «критичне мислення» (КМ).

Визначенню поняття «критичне мислення» присвячено значну кількість наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників різних галузей: педагогіки, психо-

логії, предметних методик, як-от: Дж. Браус, Д. Вуд, Дж. Дьюї, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макністер, С. Метьюз, Р. Поул, В. Саулія, Д. Халперн; Т. Воропай, Л. Києнко-Романюк, Т. Ноель-Цигульська, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість науково-методичних праць з цієї проблеми, на сьогодні не має єдиної думки серед учених щодо визначення цього поняття в науковому педагогічному дискурсі.

Отже, *мета* нашої розвідки – проаналізувати й узагальнити погляди науковців щодо визначення дефініції «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі.

Під час опрацювання матеріалу використано теоретичні загальнонаукові методи: метод аналізу й синтезу для визначення складників дефініції «КМ» з метою детального вивчення та надання цілісного визначення; метод узагальнення з метою фіксації загальних ознак дефініції «КМ», метод дедукції –

для теоретичного обґрунтування висновків про класифікацію поняття «КМ»; метод ідеалізації та абстрагування з метою спрощення складної системи класифікації дефініції «КМ» для розуміння її сутності, метод порівняння досліджуваного визначення у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі.

Основоположним для нашого дослідження є визначення поняття КМ, надане Дж. Дьюї, де КМ постає як «активні, тривалі та обережні роздуми про переконання або певні форми знання у світлі їх підґрунтя та відповідні наступні висновки» (Dewey, 1991).

Перш ніж перейти до опрацювання інших розвідок у цьому напрямі, розглянемо цю дефініцію з філологічного погляду з метою співвіднесення лінгвістичного значення й значення, що надають дослідники.

Поняття «критичне мислення» є словосполученням, що представлене двома складниками: «критичний» і «мислення». Дослідники протиставляють значення слів «критика», «критичний» поняттю критичне мислення, проте ми не можемо з цим погодитись.

В Академічному тлумачному словнику української мови знаходимо тільки поняття «критичність» як «властивість за значенням критичний». Своєю чергою, значення самого слова «критичний» розкривається у двох пунктах: у першому – через слово «критика»: «який містить критику; який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь», а в другому – як «здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий» (Словник української мови, с. 351). Отже, зі словникового визначення видно, що значення «здатності виявляти й оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь», а також «наукова перевірка правдивості, правильності чого-

небудь» залишаються характерними для дефініції КМ.

Другий складник дефініції КМ – слово «мислення» вживається в цьому визначенні традиційно – «дія за значенням мислити» (Словник української мови, с. 717), відповідно – мислити – «міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності і роблячи висновки» (Словник української мови, с. 718). Цікавим є визначення синонімів – слів близьких за значенням – до слова «критичний»: (розум) аналітичний, аналізуючий (Офіційний сайт); вимогливий, напружений, переломний (Словник синонімів, с. 725), стосовно розуму – (розум) аналітичний, д. аналізуючий (Словник синонімів).

Отже, дефініція «критичне мислення» відбиває усталене значення слів «критичний і мислення». Хоча негативне забарвлення слова «критичний» у цьому словосполученні втрачено.

Фундаторами КМ є також М. Липман, Д. Халперн, А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макністер, В. Саулія, Дж. Браус, Д. Вуд, Р. Поул. Зважаючи на те, що ці науковці займалися проблемою локально, то й представляють цю дефініцію з певними відмінностями. Спостерігаємо певну розбіжність названих учених у поглядах на це визначення:

– «використання когнітивних технік, які збільшують імовірність отримання бажаного кінцевого результату. Це визначення характеризує мислення як обґрунтований та цілеспрямований процес – такий тип мислення, до якого вдаються при вирішенні завдань, формулюванні висновків, імовірнісної оцінки та прийнятті рішень» (Д. Халперн (Halpern, 2000, p. 9));

– «мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фактів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізування

всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів» (А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саулія) (Кроуфорд, 2006, с. 13);

– «розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру» (Дж. Браус, Д. Вуд) (Braus, 1993);

– «уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження. Критичне мислення є майстерним, відповідальним мисленням, яке сприяє гарному судженню, оскільки воно:

а) ґрунтується на критеріях;

б) є таким, що самокоригується;

в) є чутливим до контексту» (М. Ліпман) (Lipman, 1988, р. 40);

– «мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення. Тут є важливими дві обставини: 1) критичне мислення – це не просте мислення, а мислення, яке спричиняє самовдосконалення; 2) бажане самовдосконалення приходить з навичками використання стандартів коректної оцінки процесу мислення. ... це самовдосконалення мислення на підставі певних стандартів (Р. Поул) (Paul, 1993, р. 49).

Оскільки в науковому педагогічному дискурсі знаходимо значну кількість визначень цього поняття, виникає необхідність узагальнити та проаналізувати такі розвідки.

Спроби узагальнити та докладно проаналізувати поняття «критичне мислення» вже були представлені в наукових працях таких дослідників, як Л. Ямщикова (Ямщикова, 2003 – 2005); Я. Чаплак, М. Марчук, А. Авершин, Т. Яковенко; О. Денисевич, О. Белкіна-Ковальчук; Г. Шолом та ін. (Авершин, 2009; Белкіна-Ковальчук, 2006; Денисевич, 2011; Шолом, 2009).

Учені виокремлюють кілька класифікацій критичного мислення: за визначальною

ознакою критичності; за напрямками; за парадигмами. Розглянемо їх більш докладно:

1) *за визначальною ознакою критичності.*

Відповідно до цих досліджень дефініція «КМ» розглядається як «критичність або критичність як межа особи» (Б. Зейгарник, Т. Кудрявцев, І. Кожуховська, Н. Березанська та ін.); «як якість розуму в широкому сенсі слова» (Д. Дьюї, С. Рубінштейн, Б. Теплов, А. Смирнов та ін.); як комплекс когнітивних і метакогнітивних стратегій, умінь і навичок, що впливають на характер розумової діяльності (Д. Халперн, Р. Поул, Е. Ходос, А. Бутенко та ін.) (Авершин, 2009);

2) *за напрямками досліджень.*

О. Денисевич (Денисевич, 2011, с. 151), услід за О. Белкіною-Ковальчук (Белкіна-Ковальчук, 2006, с. 7), виокремлює дві групи підходів щодо розгляду КМ. Перша – «локальні» дослідження, які акцентують увагу на вдосконаленні самого процесу мислення (Т. Воропай, Р. Пауль, В. Ружжиєро, О. Тягло). Дослідження, які належать до іншої групи, передбачають визначення системного напрямку, що підкреслює регулятивно-моральні аспекти розумової діяльності (С. Заїр-Бек, Д. Рассел, Д. Халперн, Дж. Чаффа) (Halpern, 2000, р. 7);

3) *за парадигмами.* Л. Ямщикова визначає

три підходи до формулювання дефініції КМ, «які ґрунтуються на відповідних парадигмах: прогресивістській, абсолютистській та конструктивістській» (Ямщикова, 2003 – 2005, с. 4). Відповідно до визначення КМ Д. Дьюї є прогресивістським; трактування Ж. Піаже, Дж. Брюнер, Л. Виготського належать до конструктивістської парадигми через «інтерпретацію набутого досвіду для подальшого розвитку мислення та визначення стадії „формальних операцій”» (Ямщикова, с. 4); Р. Еніс, С. Мейєрс, С. Норис – до абсолютистської парадигми через розуміння КМ як «гарного способу

мислення для ефективного знаходження вірної відповіді або об'єктивної, завідомо існуючої істини» (Ямщикова, с. 5).

Розглянемо особливості визначення поняття КМ на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки.

У сучасній науковій літературі визначення поняття КМ представлено як:

– **розумова діяльність:** «продуктивна й позитивна розумова діяльність, що характеризується певними ознаками...» (О. Барболіна) (Барболіна, 2016, с. 193); «здатність людини самостійно мислити, аналізувати інформацію» (В. Ягоднікова) (Ягоднікова, 2009); «наукове мислення, сутність якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень» (Ю. Санькова) (Санькова, 2016, с. 112); «особливий тип мислення людини, спрямований на самостійне розв'язання нею конкретної пізнавальної чи життєвої проблеми через її всебічний розгляд на основі різних джерел інформації» (І. Бондарук) (Бондарук, 2011, с. 91); «мислення, яке на виході формує не лише вміння використовувати кілька відсотків операційних можливостей власного мозку (свідомо аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, бачити проблему з різних сторін тощо), а й – позицію, духовну наповненість особистості» (С. Гусєва, Л. Києнко-Романюк) (Гусєва, 2012, с. 115); «мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших» (О. Чуба) (Чуба, 2013, с. 205); «мислення оцінне, рефлексивне, що передбачає вміння ставити нові евристичні запитання, що, своєю чергою, допомагають знаходити різноманітні, додаткові аргументи, приймати незалежні зважені рішення (у нестандартних ситуаціях)» (Т. Плохута) (Плохута, 2015, с. 387); «процес мислення, що є цілеспрямований, мотивований і

орієнтований на досягнення мети» (А. Сулім) (Сулім, 2013, с. 349); «складний процес, що характеризується такими властивостями, як: усвідомленість; самостійність; рефлексивність; цілеспрямованість; обґрунтованість; контрольованість; самоорганізованість» (М. Філоненко) (Філоненко, 2015); «складний ментальний процес, що починається із залучення інформації та закінчується прийняттям рішення» (І. Глазкова) (Глазкова, 2008, с. 57; Києнко-Романюк, 2007, с. 10 – 11);

– **протиставлення іншим розумовим операціям:** «відкрите мислення, що не приймає догм, що розвивається шляхом накладення нової інформації на особистий життєвий досвід. У цьому і є відмінність критичного мислення від мислення творчого, яке не передбачає оцінюваності, а передбачає продукування нових ідей, дуже часто виходять за рамки життєвого досвіду, зовнішніх норм і правил» (В. Ткаченко) (Ткаченко, 2016, с. 174);

– **здатність визначити проблему та розв'язати її:** «здатність людини чітко визначити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити й проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції» (О. Куцінко) (Куцінко, 2012, с. 269); «людина з розвиненим критичним мисленням здатна досліджувати навчальні, професійні та життєві ситуації, визначати шляхи розв'язання проблем і оцінювати їх з метою вибору оптимального, приймати самостійні рішення й передбачати їх наслідки» (О. Тісліченко) (Тісліченко, 2015, с. 231); «прояв самостійності міркування, вмінням визначити

проблему та виробляти оптимальну стратегію її розв'язання, умінням сумніватись у загальноприйнятих істинах» (Л. Ткаченко) (Ткаченко, 2011, с. 45);

– **здатність до оцінки явищ, дійсності:** «процес, під час якого людина може охарактеризувати явище або предмет, висловити своє ставлення до нього шляхом полеміки або аргументації власної думки» (Т. Хачумян) (Хачумян, 2003, с. 174); «процес розгляду ідей з багатьох точок зору відповідно до їхніх змістових зв'язків та порівняння з іншими ідеями» (І. Мітіна) (Мітіна, 2013, с. 25 – 31); «рефлексивний спосіб корекції і виправлення людиною помилок, допущених у процесі власного мислення, яке знаходиться в безперервному пошуку» (О. Пометун) (Пометун, 2010, с. 17); «аналіз та оцінку дійсності з метою виведення власного висновку» (С. Лисенко) (Лисенко, 2012, с. 172); «форму творчого відображення дійсності людиною, якій притаманний розгляд ідей з багатьох точок зору, відповідно до їхніх змістовних зв'язків та порівняння їх з іншими ідеями» (К. Баханов) (Баханов, 2002, с. 50);

– **здатність до використання різних прийомів інформації:** «КМ починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити» (О. Тягло, Т. Воропай) (Тягло, 1999, с. 198); «здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат» (С. Терно) (Терно, 2014, с. 5); «здатність використовувати певні прийоми опрацювання інформації, що дають змогу отримати бажаний результат, наукове мислення» (І. Земцов, Т. Скрябіна) (Земцов, 2010, с. 21); «розширення меж знання, а не на відображення його через творчість або логіку, та на навчання орієнтуватися в інформації, перш за все, з метою забезпечити себе захистом від намагання деструктивного впливу як на загальні рішення, так і на формування

філософського сприйняття картини світу загалом» (Є. Архіпова, О. Ковалевська) (Архіпова, 2012, с. 36).

Не можемо обійти увагою визначення КМ, представлене в нормативних документах. Так, у проекті Концепції громадянської освіти та виховання КМ – «це здатність особистості долати в собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків, користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічний умовивід від упередженого припущення чи забобону» (Концепція, 2000).

Нам імпонує визначення КМ, надане В. Макаренко та О. Туманцовою: «КМ – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино вірне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції» (Макаренко, 2008, с. 13). Оскільки, на нашу думку, це визначення найбільш точно відбиває якості КМ, які мають бути притаманні людству на сучасному етапі – для процвітання в «Четвертій промисловій революції».

Отже, аналіз сучасного наукового педагогічного дискурсу показав, що по-перше, дефініцію «КМ» було визначено американськими психологами, які є засновниками сучасної теорії КМ й основні положення якого є основою визначень у більш сучасних дослідженнях; по-друге, дефініція «КМ» відбиває усталене значення слів «критичний і мислення»; по-третє, у науковій літературі виокремлюються кілька класифікацій «КМ»: за визначальною ознакою критич-

ності, за напрямками, за парадигмами; по-четверте, на сучасному етапі «КМ» визначається як: розумова діяльність, протиставлення іншим розумовим операціям, здатність визначити проблему та розв'язати її, здатність до оцінки явищ, дійсності, здатність до використання різних прийомів інформації; по-п'яте, на сьогодні не існує єдиного визначення дефініції КМ, однак спостерігається тенденційність у визначенні цього поняття. Найчастіше науковці відповідно до напрямку власних досліджень відбирають окремі ключові властивості поняття КМ, які, на їхню думку, найбільш точно відображають предмет дослідження.

Перспективи подальших наших наукових розвідок убачаємо у дослідженні історії та визначенні структури дефініції «критичне мислення».

Література

Авершин А. О., Яковенко Т. В. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ. *Збірник наукових праць: Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2009. № 24–25. 134–145 с.

Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. 34–38 с.

Барболіна О. С. Розвиток критичного мислення учнів шляхом розв'язання математичних задач. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4(56). 190–196 с.

Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: *Дидактичний словник-довідник*. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.

Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Волинський держ.

ун-т ім. Л. Українки. Луцьк, 2006. 21 с.

Бондарук І. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання всесвітньої історії. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. Випуск 39. Частина 2. 88–95 с.

Глазкова І. Я. Навчальний діалог як засіб формування навичок критичного мислення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* 2008. № 4. (Педагогічні науки). 57–62 с.

Гусєва С. О. Шляхи практичного розвитку критичного мислення учнів початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. № 30. 114–120 с.

Денисевич О. О. Роль критичного мислення в освітній реформі вищої школи епохи інформаційного суспільства. *Вісник НАУ*. Серія: Філософія. Культурологія. Том 13, № 1 (2011). 151–155 с.

Земцов І., Скрябіна Т. Критичне мислення як базовий компонент підготовки майбутніх учителів історії. *Рідна школа*. 2010. № 1–2 (січень–лютий). 21–24 с.

Києнко-Романюк Л. А. Розвиток критичного мислення студентської молоді як загально-педагогічна проблема : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2007. 20 с.

Концепція громадянської освіти та виховання в Україні: проект. *Освіта України*. 2000. № 46. URL: <http://www.edudemocracy.org.ua/newsletter/vol2/formy.html>

Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 217 с.

Кущінко О. Г. Професійний довідник учителя літератури. *Основа*. 2012. 269–271 с.

Лисенко С., Силка А. Особливості формування критичного мислення майбутніх інженерів-педагогів методом аналізу. *Молодь і ринок*. 2012. № 12 (95). 169–174 с.

Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2008. 96 с.

Мітіна І. В. Критичне мислення і сьогодення. *Постметодика*. 2013. № 6 (115). 25–31 с.

Офіційний сайт української мови. Критичний. URL: https://ukrainskamova.com/publ/slovník_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411

Плохута Т. М. Сумський державний університет Евристичні запитання як основа критичного мислення. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9 (53). 383–390 с.

Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення: навч. посіб. для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.

Санькова Ю. А. Розвиток критичного мислення курсантів під час вивчення предмета «людина і світ». *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 1 (53). 112–116 с.

Словник синонімів. URL: https://ukrainskamova.com/publ/slovník_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411

Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. 1040 с.

Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. 1973. Том. 4. URL: http://ukrlit.org/slovník/slovník_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh

Сулім А. А. Особливості формування критичного мислення як результату медіакритики та медіаосвіти. *Наукові*

записки Інституту журналістики. Том 53. 2013. Жовтень–грудень. 348–353 с.

Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. 2008. № 4. 5–13 с.

Терно С. О. У чому секрет успіху пропаганди, або усвідомленість – системативна властивість критичного мислення. *Постметодика*. 2014. № 4 (119). 13–20 с.

Тісліченко О. А. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3(51). 230–235 с.

Ткаченко В. М. Використання методів і прийомів розвитку в учнів критичного мислення на уроках історії і правознавства. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4 (56). 173–178 с.

Ткаченко Л. До проблеми аналізу критичного мислення майбутніх учителів початкової школи в контексті компетентнісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4 (Ч. 2). 42–49 с.

Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. Харьков: Изд-во ун-та внутренних дел, 1999. 284 с.

Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: монографія. Київ: Центр учб. літератури, 2015. 332 с.

Хачумян Т. І. Поняття «критичне мислення» та його сутність в психолого-педагогічній науці. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: зб. наук. пр.* Вип. 24. Ч. 2. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2003. 171–177 с.

Чуба О. Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти* 2013. № 3. 202–208 с.

Шолом Г. І. Поняття критичного мислення та формування його складових у старшокласників на уроках інформатики. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2009. № 6. 7–11с.

Ягоднікова В. В. Застосування технології розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Збірник наукових праць «Вісник післядипломної освіти»*. Серія «Педагогічні науки». Вип. 11 / голов. ред. В. В. Олійник. Київ: Геопринт, 2009. Ч. 1. 204 с.

Ямщикова Л. Критичне мислення як вид розумової діяльності. 2003–2005. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Critical-Thinking.pdf>

Braus J. A., Wood D. Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps, 1993. 500 p.

Dewey John. How We Think. Heath, Boston, 1910. Republished 1991 by Prometheus Books, Amherst, NY. 183 с.

Halpern Diane F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition Lawrence Erlbaum Associates, Publishers 1996 Mahwah, New Jersey.

Lipman M. (1988). Criticalthinking: Whatcanitbe? / Matthew Lipman / *EducationalLeadership*. (46)1, 1988. P. 38–43.

Paul R. W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World. 3-rdeditionrevisited. Santa Rosa, CA. 1993. 178 p., P. 49.

The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

References

Avershyn, A. O., Jakovenko, T. V. (2009). Formuvannja krytychnogho myslennja u studentiv inzhenerno-pedagoghichnykh VNZ

[Forming of critical thinking of the students of engineer and pedagogical institutions of higher education]. *Zbirnyk naukovykh pracj: Problemy inzhenerno-pedagoghichnoji osvity*, 24 – 25, 134–145 [in Ukrainian].

Arkhipova, Je. O., Kovalevsjka, O. V. (2012). Krytychne myslennja jak neobkhidna skladova rozumovoji dijalnosti ljudyny v mezhakh suchasnogho informacijnogho suspiljstva [Critical thinking as an essential component of human mental activity within the bounds of modern informative society]. *Ghumanitarnyj chasopys*, 2. 34 – 38 [in Ukrainian].

Barbolina, O. S. (2016). Rozvytok krytychnogho myslennja uchniv shljakhom rozv'jazannja matematychnykh zadach [Development of critical thinking of pupils by solving mathematical tasks]. *Tavrijskyj visnyk osvity*, 4 (56). 190–196 [in Ukrainian].

Bakhanov, K. O. (2002). Tradyciji ta innovaciji v navchanni istoriji v shkoli: Dydaktychnyj slovnyk-dovidnyk [Traditions and innovations in the study of history at school: Didactics reference dictionary-book]. Zaporizhzhja: Prosvita, [in Ukrainian].

Bjelkina-Kovaljchuk, O. V. (2006). Formuvannja krytychnogho myslennja uchniv pochatkovykh klasiv u procesi navchannja [Forming of critical thinking of pupils of lower grades in the process of study]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09; Volyns'kyj derzh. un-t im. L. Ukrajinky. Luc'k, 2006 [in Ukrainian].

Bondarchuk, I. (2011). Metodyka rozvytku krytychnogho myslennja uchniv u procesi navchannja vsesvitnjoji istoriji [Methodology of development of critical thinking of pupils in the process of world history study]. *Psykhologho-pedagoghichni problemy siljskoji shkoly: zbirnyk naukovykh pracj Uman's'kogo derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Pavla Tychyny* / [red. kol.: Pobirchenko N.S. (ghol. red.) ta inshi]. Umanj: PP Zhovtyj O.O. Vyp. 39. Chastyna 2, 88–95 [in Ukrainian].

Ghlazkova, I. Ja. (2008). Navchaljnyj dialogh jak zasib formuvannja navychok krytychnogho myslennja [Educational dialogue as means of forming of critical thinking skills]. *Zbirnyk naukovykh pracj Berdjansjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu* (Pedagoghichni nauky), 4, 57 – 62 [in Ukrainian].

Ghusjeva, S. O. (2012). Shljakhy praktychnogho rozvytku krytychnogho myslennja uchniv pochatkovykh klasiv [Ways of practical development of critical thinking of pupils of lower grades]. *Suchasni informacijni tekhnologhiji ta innovacijni metodyky navchannja v pidghotovci fakhivciv : metodologhija, teorija, dosvid, problemy*, 30, 114–120.

Denysevyh, O. O. (2011). Rolj krytychnogho myslennja v osvittij reformi vyshhoji shkoly epokhy informacijnogho suspiljstva [The role of critical thinking in educational reform of higher school in the epoch of informative society]. *Visnyk NAU. Serija: Filosofija. Kuljturologhija*. Tom 13, 1, 151 – 155 [in Ukrainian].

Zemcov, I., Skrjabina, T. (2010). Krytychne myslennja jak bazovyj komponent pidghotovky majbutnikh uchyteliv istoriji [Critical thinking as a basic component of the training of future history teachers]. *Ridna shkola*, 1 – 2 (sichenj–ljutyj), 21 – 24 [in Ukrainian].

Kyjenko-Romanjuk, L. A. (2007). Rozvytok krytychnogho myslennja studentsjkoi molodi jak zagaljno-pedagoghichna problema [Critical thinking development among college and university students as a problem of general pedagogies]: avtoref. dys ... kand. ped. nauk. Kyiv: b. v. [in Ukrainian].

Koncepcija ghromadjansjkoi osvity ta vykhovannja v Ukrajinii : Proekt (2000) [Conception of civil education and upbringing in Ukraine : Project] // *Osvita Ukrainy*, 46. URL: <http://www.edudemocracy.org.ua/newsletter/vol2/fo rmy.html> [in Ukrainian].

Krouford, A., Saul, V., Metjju, S., Makinster, D. (2006). Tekhnologhiji rozvytku krytychnogho myslennja uchniv [Technologies of development of critical thinking of pupils]. Kyiv: Plejada [in Ukrainian].

Kucinko, O. Gh. (2012). Profesijnyj dovidnyk uchytelja literatury [Professional reference book of a literature teacher]. *Osnova*, 269–271 [in Ukrainian].

Lysenko, S., Sylka, A. (2012). Osoblyvosti formuvannja krytychnogho myslennja majbutnikh inzheneriv-pedagoghiv metodom analizu [Particularities of critical thinking forming of future engineers and teachers by the method of analysis]. *Molodji rynok*, 12 (95), 169 – 174 [in Ukrainian].

Makarenko, V. M., Tumancova, O. O. (2008). Jak opanuvaty tekhnologhiju formuvannja krytychnogho myslennja [How to capture technology of critical thinking forming]. Kharkiv: Vyd. ghrupa «Osnova»: «Triada+» [in Ukrainian].

Mitina, I. V. (2013). Krytychne myslennja i sjoghodennja [Critical thinking and present time]. *Postmetodyka*, 6 (115), 25–31 [in Ukrainian].

Oficijnyj sajt ukrajinsjkoi movy. Krytychnyj [Official web-site of Ukrainian language. Critical]. URL: https://ukrainska-mova.com/publ/slovnik_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411 [in Ukrainian].

Plokhuta, T. M. (2015). Sumsjkij derzhavnyj universytet Evrystychni zapytannja jak osnova krytychnogho myslennja [Sumy state university Heuristic questions as basis of critical thinking]. *Pedagoghichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tekhnologhiji*, 9 (53), 383 – 390 [in Ukrainian].

Pometun, O. I., Pylypchatina, L. M., Sushhenko, I. M., Baranova, I. O. (2010). Osnovy krytychnogho myslennja: navch. posibn. dlja uchniv starshykh klasiv zagaljnoosvitnjoji shkoly [Bases of critical

thinking : training manual for the pupils of general upper secondary school]. Ternopilj: Navchaljna knygha – Boghdan, 2010 [in Ukrainian].

Sanjkova, Ju. A. (2016). Rozvytok krytychnogho myslennja kursantiv pid chas vyvchennja predmeta «ljudyna i svit» [Development of critical thinking of students during the study of subject «human and world»]. *Tavrijskij visnyk osvity*, 1 (53), 112 – 116 [in Ukrainian].

Slovnyk sinonimiv [Dictionary of synonyms] URL: https://ukrainskamova.com/publ/slovník_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411 [in Ukrainian].

Slovnyk sinonimiv ukrajinsjkoji movy: v 2 t. (2006) [Dictionary of synonyms of Ukrainian language: in 2 vol.] / A. A. Burjachok, Gh. M. Ghnatjuk, S. I. Gholovashhuk ta in. Kyiv: Nauk. dumka, T. 1 [in Ukrainian].

Slovnyk ukrajinsjkoji movy : v 11 tomakh. (1973) [Dictionary of Ukrainian language: in 11 volumes] / AN URSS. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Tom 4. URL: http://ukrlit.org/slovník/slovník_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh [in Ukrainian].

Sulim, A. A. (2013). Osoblyvosti formuvannja krytychnogho myslennja jak rezuljtatu mediakrytyky ta mediaosvity [Particularities of critical thinking forming as result of mediacriticism and mediaeducation]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, Tom 53. zhovtenj–ghrudenj, 348 – 353 [in Ukrainian].

Terno, S. O. (2014). Rozvytok krytychnogho myslennja starshoklasnykiv na urokakh istoriji [Development of critical thinking of senior pupils at history lessons]. *Zbirnyk naukovykh pracj Berdjansjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu (Pedagoghichni nauky)*, 4, 5 – 13 [in Ukrainian].

Terno, S. O. (2014). U chomu sekret uspihku propaghandy, abo usvidomlenistj – systemotvirna vlastyvistj krytychnogho myslennja [What is the secret of success of propaganda or awareness – system making particularity of critical thinking]. *Postmetodyka*, 4(119), 13 – 20 [in Ukrainian].

Tislichenko, O. A. (2015). Rozvytok krytychnogho myslennja uchniv na urokakh istoriji pry vyvchenni dijajnosti istorychnykh osib [Development of critical thinking of students at history lessons during studying the activity of historical figures]. *Tavrijskij visnyk osvity*, 3(51), 230 – 235 [in Ukrainian].

Tkachenko, V. M. (2016). Vykorystannja metodiv i pryjomiv rozvytku v uchniv krytychnogho myslennja na urokakh istoriji i pravoznavstva [Use of methods and ways of development of critical thinking for the students at history and jurisprudence lessons]. *Tavrijskij visnyk osvity*, 4 (56), 173 – 178 [in Ukrainian].

Tkachenko, L. (2011). Do problemy analizu krytychnogho myslennja majbutnykh uchyteliv pochatkovoji shkoly v konteksti kompetentnisnogho pidkhodu [To the problem of critical thinking analysis of future teachers of primary school in the context of competency-based approach]. *Problemy pidghotovky suchasnogho vchytelja*. 4 (Ch. 2), 42 – 49 [in Ukrainian].

Tjaghlo, A. V., Voropaj T. S. (1999). Krytycheskoe myshlenje: Problema myrovogho obrazovanyja XXI veka [Critical thinking: Problem of world education of XXI century]. Kharkiv: Yzd-vo un-ta vnutrennykhdel [in Ukrainian].

Filonenko, M. M. (2015). Psykhologhija osobystisnogho stanovlennja majbutnjogho likarja: monoghrafija [Psychology of personality development of a future doctor: monograph]. Kyiv: Centr uchb. literatury [in Ukrainian].

Khachumjan, T. I. (2003). Ponjattja «krytychne myslennja» ta jogho sutnistj v

psykholoĝo-pedagoĝichnij nauci [The concept «critical thinking» and its essence in psychological and pedagogical science]. *Teoretychni pytannja kuljтуры, osvity ta vykhovannja: zb. nauk. pr.* Vyp. 24. Ch. 2. Kyiv: Vydavnychyj centr KNLU, 171 – 177 [in Ukrainian].

Chuba, O. (2013). Formuvannja krytychnoĝo myslennja jak psykholoĝo-pedagoĝichna problema suchasnosti [Forming of critical thinking as psychological and pedagogical problem of contemporaneity]. *Pedagoĝhika i psykholoĝhija profesijnoi osvity*, 3, 202 – 208 [in Ukrainian].

Sholom, Gh. I. (2009). Ponjattja krytychnoĝo myslennja ta formuvannja joho skladovykh u starshoklasnykiv na urokakh informatyky [The concept of critical thinking and forming its components for senior pupils at ICT classes]. *Kompjuter u shkoli ta simji*, 6, 7 – 11 [in Ukrainian].

Jaghodnikova, V. V. (2009). Zastosuvannja tekhnoloĝhiji rozvytku krytychnoĝo myslennja u procesi profesijnoi pidgotovky majbutnikh fakhivciv [Application of technology of critical thinking development in the process of professional preparation of future specialists]. *Zbirnyk naukovykh pracj «Visnyk pisljadyplomnoi osvity». Serija «Pedagoĝhichni nauky»*. Vyp. 11 / gholov. red. V. V. Olijnyk. Kyiv: Gheoprynt, Ch. 1 [in Ukrainian].

Jamshhykova, L. (2003–2005). Krytychne myslennja jak vyd rozumovoji dijaljnosti [Critical thinking as type of mental activity]. URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Critical-Thinking.pdf> [in Ukrainian].

Braus, J. A., Wood D. (1993). *Environmental education in the Schools. Creating Program that Works!* New York : MOO44, Peace Corps [in English].

Halpern, Diane F. (1996). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical*

Thinking. Third edition Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah, New Jersey [in English].

Dewey, John. (1910). *How We Think*. – Heath, Boston, Republished 1991 by Prometheus Books, Amherst, NY [in English].

Lipman, M. (1988). *Criticalthinking: Whatcanitbe? EducationalLeadership*. (46)1, 38 – 43 [in English].

Paul, R. W. (1993). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World*. 3-rdeditionrevisited. Santa Rosa, CA [in English].

The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/> [in English].

* * *

Починкова М. М. Дефініція «критичне мислення» в науковому педагогічному дискурсі

У статті проаналізовано сучасний вітчизняний і зарубіжний науковий педагогічний дискурс у контексті дослідження сутності дефініції «критичне мислення». Представлено основні теоретичні положення американських психологів (Д. Браун, Дж. Дьюї, М. Ліпман, Р. Пауль, Д. Халперн), які є основою сучасних досліджень критичного мислення. Виокремлено кілька класифікацій визначення поняття «критичне мислення»: за визначальною ознакою критичності, за напрямками, за парадигмами. Доведено, що в сучасному науковому педагогічному дискурсі „критичне мислення» визначено як: розумова діяльність, протиставлення іншим розумовим операціям, здатність визначити проблему та розв'язати її, здатність до оцінки явищ, дійсності, здатність до використання різних прийомів інформації. Зазначено, що на сьогодні не існує єдиного визначення дефініції «критичне мислення»; наявна

тенденційність у визначенні цього поняття, зумовлена відбором ключових властивостей поняття «критичне мислення» згідно з предметом та напрямками конкретного дослідження.

Ключові слова: критичне мислення, критичність, критичний, критика, мислення.

Починкова М. Н. Дефиниция «критическое мышление» в научном педагогическом дискурсе

В статье проанализированы современный отечественный и зарубежный научный педагогический дискурс в контексте исследования сущности дефиниции «критическое мышление». Представлены основные теоретические положения американских психологов (Д. Браун, Дж. Дьюи, М. Липман, Р. Пауль, Д. Халперн), которые являются основой современных исследований критического мышления. Выделены несколько классификаций определения понятия «критическое мышление»: по определяющему признаку критичности, по направлениям, по парадигмам. Доказано, что в современном научном педагогическом дискурсе «критическое мышление» определено как: умственная деятельность, противопоставление другим умственным операциям, способность определить проблему и решить ее, способность к оценке явлений, действительности, способность к использованию различных приемов информации. Отмечено, что на сегодняшний день не существует единого определения дефиниции «критическое мышление»; имеется тенденциозность в определении этого понятия, обусловленная отбором ключевых свойств понятия «критическое мышление» соответственно предмету и направлению конкретного исследования.

Ключевые слова: критическое мышление, критичность, критический, критика, мышление.

Pochynkova M. M. The Definition 'Critical Thinking' in Scientific Pedagogical Discourse

The article analyzes contemporary domestic and foreign scientific pedagogical discourse in the context of studying the essence of the definition 'critical thinking'. The main theoretical positions of American psychologists (D. Brown, J. Dewey, M. Lipman, R. Paul, D. Halpern), which are the basis of modern research of critical thinking, are presented. Several classifications of the definition of the concept 'critical thinking' are singled out: according to the decisive criterion of criticality, by directions, and by paradigms. It is proved that in the modern scientific pedagogical discourse 'critical thinking' is defined as mental activity, opposition to other mental operations, the ability to determine the problem and solve it, the ability to assess phenomena and the reality, the ability to use different methods of information. It is noted that today there is no single definition of the term 'critical thinking'; there is a bias in the definition of this concept, due to the selection of key properties of the 'critical thinking' concept according to the subject and directions of a particular study.

Key words: critical thinking, criticality, critical, criticism, thinking.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2019 р.

Прийнято до друку 19.04.2019 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л.Ц.